

Модерни медицински причини за и против обрязването:

■ Обрязването предпазва от фимоза (невъзможност да се прибира кожичката), парафимоза (болезнена невъзможност да се връща кожичката в начално положение) и баланопостит (възпаление на главата на пениса, на коронарната бразда и препуциума).

■ Обрязването може да доведе до намалено разпространение на инфекция на уринарния тракт.

■ Обрязването може да доведе до намалено разпространение на болести, предавани по сексуален път, и може да намали вероятността за разболяване от СПИН.

■ Витамин К е важен фактор за съсирването на кръвта. На осмия ден от раждането си детето има най-високо количество от него, тъй като витаминът чрез плацентата се предава от майката на бебето.

■ Независимо че при брит мила става дума за операция, която в повечето случаи се извършва извън болница, процентът на нежелани усложнения от нея са сравнително малки, особено ако се работи със стерилни инструменти.

■ Обрязването може да намали риска от рак на матката при сексуалните партньори.

■ Обрязването може да намали риска от рак на пениса.

■ Обрязването увеличава шанса от меатит (възпаление на отвора на уретрата).

Инициатива на Фондация „Бил Гейтс“ за масово обрязване в Африка

През 2009 г. Фондацията „Бил Гейтс“ инвестира 50 милиона долара в специална петгодишна програма за обрязване на 650 000 мъже в Свазиленд и Замбия. Целта на проекта е да ограничи разпространението на HIV в двете най-горещи точки на СПИН в света. Според доказани научни изследвания, обрязването предотвратява 70% от случаите на този вид опасни заболявания в Африка. Програмата на Фондацията е първата

по рода си в такъв мащаб, извършена от специализиран медицински персонал. Под ръководството на Световната здравна организация в нея взимат участие повече от 250 екипа, между които голям брой медицински кадри от болницата „Агаса“ в Йерусалим. Наред със значителното развитие на програмата в Кения, днес усилено се работи по нейната реализация и в Намибия и Ботсвана. ■

Life Cycle Brit Milah

Text: Dimitar Ivanov-Miki

The meeting between God and Abraham is one of the most significant events for the Jews. The Covenant they concluded was one to last forever. Abraham was promised he would be given everything he ever dreamed of: offsprings, generations who will bear kings, fertile land that would belong to him and his descendants forever. The only thing God demanded in return was that he, Abraham, and all his male offsprings should be circumcised. This ritual is known as brit milah (from Hebrew: Contract of Circumcision). God told Abraham when exactly it should be done – on the eighth day after the child is born. The order is so strict that it is one of the few cases which allow breaking of the Sabbath if it falls on that day. It is even possible to perform this ritual on Yom Kippur - the holiest day for Jews. Of course, preservation of human life is an order of higher priority. If there is the slightest suspicion that the child is not strong enough or there is any danger for his health, then the ritual is postponed for another day. We human beings, alongside with God, participate in the creation of the world we live in. God could make man perfect, but His desire was different. Circumcision is a manifestation of the agreement to participate with Him in the never-ending process of improvement and perfection, which is the responsibility of man. God has created the world in seven days, and on the eighth day we are supposed to begin where he has stopped. ■

Романьотите в ромейския свят

Текст: доц. д-р Веселина Вачкова

Романьотите

Кои са романьотите?

Отговорът на въпроса кои са романьотите е толкова труден, колкото и ако попитаме кои са ромеите.

Произходът и на двете названия е свързан с гръцкия изговор на гумата „римляни“ (ромей). Романьотите обаче са субетнос на ромеите, които пък са приемани като римски хиперетнос. С други думи, ако ромеите са се изживявали като наследници на универсалния християнски Рим, на романьотите се е гледало като на нехристиянски компонент на този Рим. В самата ромейска държава обаче евреите никога не са били наричани по друг начин освен евреи или юдеи. Тези названия са изцяло свързани с тяхната религиозна идентификация и произход в рамките на римската провинция Юдея, а не с езиковата, етническата или политическата обособеност. По абсолютно същата логика средновековните българи ще наричат евреите единствено със славянизирания форма на юдеи – жидове. Романьотите се появяват като название в речника на онези евреи, които са схващали разликите между своите общности и тези на „романьотската“. И тези разлики далеч не се из-

черпват с факта, че ромейските евреи са говорили на яванитски език (еврейско-гръцки). Разликите са били свързани на първо място с обстоятелството, че „романьотите“, без да престават да бъдат евреи по род и юдеи по вяра, са говорили език, близък до гръцкото койне¹ и са били органично свързани с културата на гръко-римския, а след това и на ромейския свят. Не случайно най-ранното определение на тези евреи от сънародниците им е било „йаванити“, т.е. „елини“. Това название идва от библейското Яван (יָוָן), което в буквално следване на текста на книга Битие: *А Яванови синове: Елисей, Тарсис, Китим и Доганим* (10:4), означава елини или земи, населени от тях.

1. Койне (общ, общ диалект) е гръцкият език, наложил се в епохата на елинизма (първата четвърт на I в. пр.н.е.) Той е известен още като александрийски гръцки, атически диалект или елинистичен гръцки и се разпространява след походите на Александър Македонски (336-323 г. пр.н.е.) и става lingua franca за повечето средиземноморски народи. В християнската литература този език често се нарича също библейски или новозаветен гръцки, тъй като на него е записан и Новият завет. От VI-VII в. става официален език във Византия на мястото на латинския, служейки за комуникация в целия източно-православен свят до XIX в.

Във всеки случай и през XII в., когато във Византия вече има чувствително преселване на евреи ашкенази от Централна Европа, еврейският пътешественик Бениамин от Тудела не определя местните евреи по друг начин освен като ортодоксални рабинити, поданици на „Иавана, наричана Гърция“. Според него най-многолюдните еврейски общности във Византия били тези в Константинопол и Тива, наброяващи по 2000 души.

Накратко, романьотите са били наричани

„елински евреи“ по същия начин, по който средновековните българи са наричали византийците „римски елини“², а известният медиевист Ицхак Хен нарича готите, вандалите и франките „римски варвари“. А те са били повече римляни от самите римляни, но в много отношения дълбоко в същността си оставали готи, вандали и франки, ясно отличими както от римляните, така и едни от други³. По същия начин романьотите в много аспекти са се интегрирали към Византийската империя (а преди това към елинистичните царства и Рим). Същевременно обаче те останали ясно обособена еврейска общност както чрез своята религия, календар и автономни социални организации, така и чрез контактите си с еврейските общности извън границите на страната, в която са живели.

От тази гледна точка „романьоти“ със сигурност не означава просто евреи, живеещи в Гърция, както обикновено днес се споменава. Гръцкият език е бил ако не официален, то lingua franca за обширния елинистичен свят, за целия Римски Изток и накрая (от VII в.) – за цялата Ромейска империя (Византия) и културните ѝ сателити като България. Факт е, че първата известна романьотска общност, т.е. общността на евреи, които говорят на гръцки, но имат типични за юдеите религиозни традиции, е тази в египетска Александрия през III в. пр.н.е. Според преданието македонският цар на елини-

стичен Египет Птолемей II Филаделф (285-246 г. пр.н.е.), загрижен за престижа на знаменитата си библиотека и за нуждите на всички свои поданици, решил да преведе Тората от арамейски за гръко-езичните евреи в столицата си. За целта повикал евреина Аристай и го натоварил с мисията да доведе от Йерусалим 72 еврейски мъдреци, но говорещи не само еврейски, а и гръцки – като всички, които принадлежат към тогавашния интелектуален елит. Мъреците били от всички 12 колена на Израил, работили над превода в 72 отделни помещения и накрая, когато сравнили преводите им, Божествената благословия над делото се изразила във факта, че текстовете били абсолютно идентични.

2. *Вж. Сказание на пророк Исаия как бе възнесен от ангела до седмото небе. Български апокрифен летопис от XI в. //Стара българска литература. Т. III. Исторически съчинения. С., 1983, с. 61.*

3. *Хен, И. Римските варвари: Кралският двор и култура през ранното Средновековие на Запад. София, 2010.*

4. *Аристай често се цитира като Псевдо Аристай поради много спекулации и съмнения около неговата личност. Текст и коментар на повечето еврейски, християнски и мюсюлмански легенди — вж. Wasserstein, A. The legend of the Septuagint from classical antiquity to today. Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2006.*

5. *Септуагинта буквално „превод на седемдесетте“ – опростено гръцко название (ή μετάφρασις τῶν ἑβδομήκοντα) вместо „Превод на седемдесетте и двама мъдреци“, произлязло от началото на текста на латински LXXII.*

6. *Сарди – на около 70 км. от днешен Измир, Турция. Един от най-древните и проспериращи градове в Мала Азия. През VIII в. пр.н.е. е столица на Лидийската държава.*

Независимо дали описаната история е изглеждала точно така и дали събитието трябва да се отнесе към III или II в. пр.н.е.⁴, историята на Аристай предава раждането на един безспорен културен феномен – Септуагинтата⁵. Тя е не само безспорен, а колосален културен факт, чиито измерения едва напоследък предизвикват адекватен научен интерес. Без гръцкия превод на Тората не само еврейската диаспора щеше да изглежда по друг начин, а и цялата юдео-християнска традиция можеше да се развие не на гръцки език, а на латински или например на фарси.

На „романьотите“ принадлежат повечето от най-забележителните паметници на

ранната еврейска религиозна архитектура и култура. Типичен пример е синагогата в Сарди⁶. Издигната от римляните към средата на I в. пр.н.е., тя е предназначена за местната еврейска общност, чието създаване навремето е било подпомогнато от цар Антиох III (223-187 г. пр.н.е.). В тази връзка трябва да се изтъкне един досега недооценен факт: седемдесетте първи апостоли са не само евреи⁷. Съдейки по имената им, повечето от тях са бивши романьоти, станали еврей-християни. Това са свързаните с християнизацията на Балканите, Панония и Дакия св. Андрей Първозвани, св. Андроник, св.

Климент, св. Хермас (Хемрес), св. Епафродит, св. Карнос, св. Крисп, св. Апелес и св. Аполос. Такива са, разбира се, по-младият брат на ап. Андрей – ап. Петър, първомъченик Стефан и т.н. Романьот е по всяка вероятност и първият голям апологет и биограф на седемдесетте апостоли – св. Доротей, епископ Турски. Ученикът му Евсевий Кесарийски го описва като великолепен познавач както на класическата елинска литература и християнския закон, така и

на еврейските писания и мъдрост. Всъщност и за самия Евсевий – първият теоретик на християнската държава, са изказани нелишени от основания предположения, че е бил евреин с гръцко име и ученост, т.е. „романьот“. В този контекст едва ли е нужно да се напомня, че еврейските общности в Атина, Филипи (и/или Филипопол), Коринт, Солун и Берое (Верия), които според „Деянията на апостолите“ е посетил св. Павел, са били романьотски. В тях е имало синагоги – гръцко название за еврейските храмове, станало един вид запазена марка за романьотската култура.

Светът на ранните романьоти

Светът на ранните романьоти съвпада с обширния ареал на ранната еврейска диаспора, започнала около Вавилонския плен (VI в. пр.н.е.), засилила се в епохата на елинизма и масовизирана през I и II век след Юдейската война и разрушаването на Втория Храм (Втората Юдейска война). Вече към III-IV в. евреи живеят във всички градове на Римската империя, простряла се от Британия до Ефрат и от Панония до Гибралтар. В този процес евреите попадат често, но не изключително,

7. *В масовата литература и представата броят на апостолите по-късно е редуциран на 12. Причините са различни, но главно свързани с нуждите на литургията и иконографията. За някои апостоли се предполага, че може би не са били евреи, а иудейски прозелити (като евангелист Лука), но привежданите аргументи са изцяло свързани с имената и някои гръцизми и латинизми в речника им, което е характерен елемент на романьотската култура.*

Синагогата в Сарди (съвременен състояние).

в гръкоезична среда. Както убедително доказва Константин Иречек, дори само на Балканския полуостров може да се прокара една доста точна мислена линия, разделяща земите му на гръкоговорящи – най-общо на юг от Стара планина и латиноговорящи – на север от Стара планина. Ето защо трябва да сме напълно сигурни, че феноменът „латино-романьоти“, на който напоследък някои изследователи обръщат изрично внимание, е бил характерен още за периода II в. пр.н.е. - II в. и далеч не се е ограничавал със земите на т.нар. Западна Европа. Факт е, че едни от най-ранните писмени свидетелства за еврейски общности по днешните български земи, са на латински език. Такъв е известният надпис от Улпия Ескус (днес с. Гиген, Плевенско). Датиран през II в., той съобщава за лидера на местната синагога (archisynagogos) Йосиф (Iose Sarcisinao), т.е. свидетелства не само, че в района са живели латиноговорящи евреи, а и че тези латино-романьоти са били значителна и добре организирана общност, начело с архисинагог. Разбира се, всички спекулации по въпроса за езика на романьотите стават излишни, ако се спомене най-знаменитият им първи представител – Йосиф Флавий. Той е потомък на рода на Маккабеите и е живял в драматичното време на разрушаването на Храма. Йосиф Флавий бил роден и възпитан в духа на еврейската култура. Комуникирал е с римските власти по времето на Нерон, Веспасиан и Траян на латински език и е получил родовото име на Веспасиан – Флавий, след като предсказал издигането му за император. Според църковния историк Евсевий Кесарийски той дори бил почетен със специална статуя в Рим. Въпреки това, в стила на високата тогавашна култура, Йосиф Флавий е написал „История на Юдейската война“ и „Юдейските древности“ не на еврейски или латински, а на гръцки език.

Надпис на архисинагога Йосиф от Ескус (Нове, II в.)

Византийските евреи

За отношението на византийците към евреите трябва да се отбележат няколко факта, които за съжаление са или подценявани, или напълно игнорирани в литературата. На първо място това е изключителният авторитет на редица еврейски и юдео-християнски автори като Юстин Философ и мъченик, начело със споменатия Йосиф Флавий. В ромейска среда Йосиф Флавий далеч не е бил цитиран единствено заради знаменитото „Флавиево доказателство“, т.е. сведенията за живота на Иисус Христос. Стилът на този еврейски

автор е бил модел за пограждане за Евсевий Кесарийски, а оттам и за всичките му

многобройни продължители, автори на църковни и световни истории. По същия начин библейските герои в службата за „Делата на свещеника Елеазър, седемте братя Маккавеи и майка им Соломония“ (пострадали през 166 г. пр.н.е. и чествани от Църквата на 1 август), заедно с мъченическата смърт на някои пророци и други, непоклатими във вярата си евреи, са били чествани от християните не само като еврейски светци, а и са станали прототип на всички последвали жития на християнски мъченици и изповедници.

При формирането на византийската традиция в отношенията с евреите, която пряко рефлектира върху съдбата на романьотските

Византийска миниатюра от IX-Xв., представяща спасяването на евреите от фараона.

8. Патриарх Евтимий, Съчинения. София, 1990, с. 123.

общности, фундаментална роля са изиграли две предания, свързани както с езическото,

така и с християнското начало на Византия. Първото предание, премълчавано дори от малцината запознати с него специалисти, се отнася до времето и обстоятелствата на създаването на самия град Византион – бъдещия Константинопол – Нов Йерусалим и Нов Рим. Според местните разкази Византион е бил създаден в седмото столетие преди Христа (точно както гласи и официалната научна версия), но не от легендарния мегарски цар Бизас, а от реална историческа личност – еврейския цар Манасий (682-642). Това предание е било не само достатъчно устойчиво, а и достатъчно сакрализирано от ортодоксалната църковна традиция, за да го видим цитирано като безусловен факт през XIV в. от българския патриарх Евтимий в „Житието на светите Константин и Елена“⁸.

Второто предание засяга произхода на самата св. Елена, а оттам и на св. Константин – еталони и патрони на всички православни царствени двойки. В официалните източноправославни жития произходът на Елена се маскира зад неясни формули и на преден план се изтъква фигурата на Константиновия баща – Констанций Хлор. Обаче общата ранна християнска традиция, възхождаща към „Житието на св. папа Силвестър“ (IV в.) и запазена в корпуси като Сенгалския Кодекс (IX в.) и „Златната легенда“ на Якоб Воразински (XIII в.), гласи, че Константин е бил покръстен от Силвестър и за благодарност бил спрял антихристиянските гонения в Римската империя. За това дело майка му Елена го похвалила, но същевременно горчиво упрекла сина си, че е изоставил старите им юдейски добродетели и вяра. Малко по-късно Елена, с решаващата помощ на местния еврейин Иуда, открива Христовия кръст в Йерусалим. Този Иуда в източноправославната традиция ще се превърне в християнина Иуда-Кириах и в християнски мъченик. Паралелно обаче

образът му ще се вplete в неизменната византийска представа за юдеите като пророци, т.е. като избраници, получили благословията, дори уникалната привилегия, да приемат и съобщават Божествената воля. Неслучайно почти всички византийски светци пророци ще носят лесно разпознаваеми и емблематични имена на библейски пророци като Симеон и Даниел. Не е случайно също, че винаги, когато става дума за някаква древна, съдбоносна тайна или за тълкуване на някакво важно знамение, в разказите се появява знаещият евреин⁹.

Накратко, ромеите схващат своята история като продължение както на библейския, така и на историческия Израел. Това обяснява, от една страна, отъждествяването на всеки византийски василевс с нов Давид, нов Соло-

Еврейските мъченици Анания, Азария и Мисаил (чествани заедно със св. пророк Даниил на 17 декември), характеризирани с носения от еврейските младежи тфилин. Миниатюра от Менологиона на император Василий II (XI в.).

9. Достатъчно е да се спомене историята около съкровищата от Соломоновия храм, станали плячка на войските на Юстиниан (527-565) във вестготската столица Тулуза. Според разказа на съвременника Прокопий Кесарийски, по съвета на един евреин, фамозните съкровища били върнати в Йерусалим, понеже той доказал с примери как всеки владетел, дръзнал да си ги присвои, е погубвал не само себе си, а и града, и държавата си.

10. Апотропей (гр.) - талисман, предмет, за който се вярва, че може да отблъсква и предотвратява злото.

мон, нов Ездра и нов Йосия, на всеки велик византийски военен предводител с нов Мойсей и нов Иисус Навин, и респективно, на всеки византийски враг с нов фараон (ако е нехристиянин) или с нов Седекия (т.е. цар отстъпник, ако е християнин, както Анна Комнина нарича българския цар Самуил). Тази ситуация хвърля светлина върху един често изтъкван, но като цяло досега считан за необясним феномен: защо

е толкова трудно във Византия да се открият археологически следи, които да могат да бъдат категорично идентифицирани като романьотски. Проблемът е, че Византия заема не само историята, а и символиката на древния Израел. Така източноправославните епископи и патриарси носят характерния Моисеев жезъл пред олтара, който, по старозаветному, от един момент нататък ще бъде скрит от непосветените със завеса (олтарната преграда). Наред с Книгата и Разпятието централен култов предмет ще бъде седмосвещникът (менората). Старозаветните персонажи и сцени (начело с т.нар. Йесеево гърво, проследяващо еврейските предци на Иисус, потомъкът Давидов чрез Дева Мария) ще се изобразяват в храмовете наред с херувимите и серафимите, които на Изток никога не се смесват с ангелите и архангелите. И което е особено важно – еврейските персонажи ще бъдат изрично подчертавани като такива колкото чрез характерните им еврейски имена, толкова и чрез изобразяване на ритуалния тфилин. Познаване на традицията на носенето на тфилин е от изключително значение за вникване не само в иконографските сюжети, а и в редица специфични източнохристиянски практики. Тфилинът е един емблематичен ро-

Романьотска молитвена книга и сребърен показалец за четене на Тора. кр. на XIX и нач. на XX в.

маньотски атрибут, свързан директно с Тората (Изход 13:1-10, 11-16; Второзаконие 6:4-9, 11:13-2). Името му произлиза от гръцкото „филактерион“ (пазя, хранилище) и символизира едновременно апотропейното¹⁰ значение на Божието слово и дългът това Слово да се пази близо до ума и до сърцето. Тази старозаветна традиция поражда както специфичното византийско преклонение, граничещо със страхопочитание (понякога дори със суеверие) към писаното слово, така също и теорията, и практиката на исихастката молитва, неслучайно наричана „умо-сърдечна“.

Разбира се, във Византия, както и в целия християнски свят, е съществувало напре-

жението между християните и евреите, т.е. доминиращата и малцинствената религиозна общност. Разликата е, че във Византия това напрежение много рядко се е изразявало в опити да бъде подчинено и/или асимилирано малцинството. Евреите са били равноправни граждани, признати от римските закони още от 212 г., религията им също е призната според законите от I в. пр.н.е. и 311 и 313 г. Това означава свобода на изповеданието и пълни привилегии на свещенослужителите, които са освободени от обществени повинности, в т.ч. от данъци. Вярно е, че още по времето на Константин Велики в отношенията християни – юеи са въведени някои ограничения. Те обаче

се изчерпват в забраната на юеи да обрязват робите си неюеи, забрана на християнин да преминава към юдейската вяра (освен ако не е бил по-рано юдей) и забрана юдей да притежава роб християнин. Тези рестрикции очевидно защитават правата на християните, но да се тълкуват като начало на някакъв християнски антисемитизъм би било сериозно насилие над фактите. Нека не забравяме, че по това време огромна част от християнските общности са по-скоро от юеохристияни, отколкото от покръстени езичници. Вярно е също, че при Зинон през V в. и Юстиниан през VI в. самарянските въстания водят до репресии в Палестина, а при Ираклий (първата половина на VII в.) еврейско-персийското сътрудничество в Йерусалим предизвиква вълна от насилствени покръствания на евреите на Изток. Винаги обаче, когато се опитваме да схванем тези събития, трябва да имаме предвид следното: репресиите не са засягали ядрото, а само източната периферия на Империята, като антиюдейската реторика на въпросните владетели е била априорно ограничена от чисто старозаветните им прозвища-титли: Зинон е бил наричан „Новият цар Едом“, Юстиниан – „Новият цар Соломон“, а Ираклий – „Новият Иисус Навин“.

Напрежението ескалира в отговор на арабската експанзия на Изток след 632 г. При-

11. За налагането на юдаизма в Хазарския хаганат вж. Живков, Б. *Хазария през IX и X век. София, 2010, с. 74. Ромейските интерпретации на иконоборския опит Църквата да бъде „освободена от езически идоли“ (иконите и другите изображения на Бога), са един доста силен аргумент в полза на по-ранното, към средата на VIII в. (а не към 860 г.) официално преминаване на Хазарския хаганат към юдаизма.*

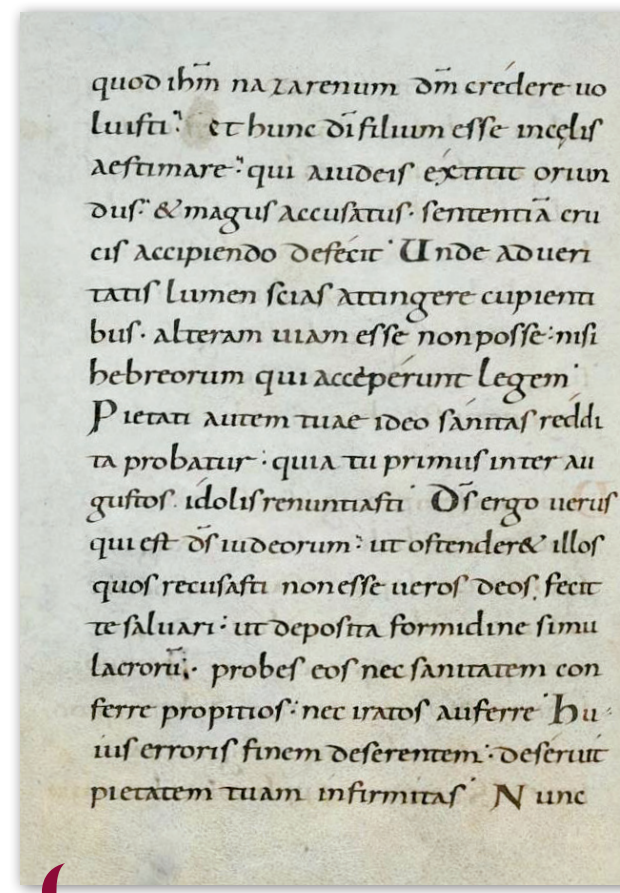
12. За съдбата на евреите (в т.ч. за еврейския квартал) в Константинопол засега най-изчерпателни и убедителни остават изследванията на Дейвид Якоби, вж. библиографията.

13. Изгонването на евреите от Спарта е засвидетелствано в един изолиран текст, чийто жанр – християнско житие на св. Никон – априорно предполага хиперболизации и липса на стремеж към точни факти, но оценката за изгонването на евреите и в „Житието на Никон“ е: „това не беше правилно и справедливо дело“.

14. С целенасочената ромейска политика за създаване на проповед на роден език тези езици са ставали все повече, включвайки арменски, грузински, аксумски (етиопски), готски (вероятно вариант на езика на бесите, покръстени от св. Никита Ремесиански) и накрая – славянски (български).

чината е, че византийците, както и всички християни, са схващали исляма като поредната еврейска секта. Камо ефект на еврейската пропаганда, транслирана през мюсюлманското „сарацинотомислие“, ромеите оценяват и продължилото 130 години византийско иконоборство (717-843). Някои императори иконоборци като Михаил II, а оттам и цялата Аморийска династия (820-867), директно ще бъдат смятани за евреи. Хазарският произход на груги василевси като Льв IV (775-780) е подсилвал убеждението в юдейската основа на иконоборството¹¹.

Към византийските антиеврейски мерки някои учени са склонни да отнесат създаването на еврейски квартали във византийските градове. За техен прототип се сочи кварталът, създаден от Юстиниан към средата на VI в. в Константинопол. Наличните данни не позволяват да се уточни дали във византийската столица до XI в. е имало особен еврейски квартал. По-скоро евреите са населявали значителна част на града с особено предпочитание към централната му, най-стара и до XIII в. най-просперираща част. Сигурно е само, че към 1044-1060 г. константинополските евреи са обособени в квартала Пера. Макар обикновено тази мярка да се тълкува като рестрикция, на практика Пера¹² е бил не само много добре благоустроен регион още от Юстинианово време (т. нар. Юстинианов

Факсимиле на страница от Сенгалския корпус (880 г.) с разказа за укорите на Елена към Константин.

квартал), а и в някои отношения по-защитен и спокоен от останалите. Факт е, че точно този район от края на XIII в. ще бъде резервиран за генуезките (после изобщо за италианските) съюзници на василевсите от Палеологовата династия. Факт е също, че първият отразен в изворите антиеврейски погром във византийски град¹³, е този от 1203 г. в Константинопол. Той обаче не е плод на описаните процеси, а е извършен от рицарите от Четвъртия кръстоносен поход, които на следващата година ще превземат византийската столица и ще осъществят не по-малки погроми над мест-

ните „схизматици“ (православните християни).

През цялото Средновековие във Византия няма остри сблъсъци между ромеи и романоанти. Това се дължи на първо място в особения, мултикултурен модел, който се е наложил. Населението на Империята е било не само мултиетническо и мултирелигиозно, а и подчертано полифонично. Езиците, които са се използвали писмено и говоримо още преди създаването на Византия, са били латински, гръцки, сирийски и др.¹⁴. От средата на VII в. във Византия официално се говори и пише основно на гръцки. Това е така, защото почти всички провинции, населени с дргуоезично население – и на Изток, и на Запад – попадат под чужда власт. На Изток се установява властта на арабоезичните халифати, а на Запад – тази на българите (на Балканите) и франките (в Италия). Вероятно това е една от причините малко по-късно гръкоезичните евреи в Империята да потърсят нов маркер освен яванитския език, по който да се дистанцират в религиозно-културно отношение от християнските си съграждани. Във всеки случай от края на IX в. романьотите започват да включват като задължителен елемент владеенето на еврейски език. Вероятно точно тогава окончателно се установява и романьотската писменост, която е изписвана с ивритски букви на говоримия еврейско-гръцки език. По същото време еврейските общини започват вече да се оглавяват не от архисинагог, който има предимно гражданско-административни функции, а от равини, познаващи в тънкости Тората и Талмуда. На свой ред синагогите изгубват предишната си пишна украса, декорацията им става подчертано аниконична, т.е. избягват се образите, особено човешките, а функциите им се концентрират изключително върху религиозния живот.

Въпреки тези промени, засягащи предимно религиозната сфера, романьотите продължават да носят и еврейски, и гръцки имена, а основният им поминък е свързан с търговия, медицина

и текстилна промишленост (в т.ч. монополизираното от държавата производство и търговия на коприна). Що се отнася до религиозното им творчество, то, освен традиционното забележително развитие на химнографията и мистическото богословие, от един момент нататък е било дължно да отговаря и на нови предизвикателства – заселването във Византия на евреи караити¹⁵ (от края на X – началото на XI век), на евреи ашкенази (от края на XI в.) и на евреи сефаради (от началото на XV в.). В тази връзка трябва да се отбележи, че византийското правителство не е поощрявало поддържането на различията между трите основни еврейски общности

и е назначавало за техен общ представител едно лице. Въпросните различия обаче са били доста тънко големи, за да накарат например караитите и романоите да разделят еврейския квартал в Пера на две части, със специално издигната помежду им стена. Различните обичаи и политическа ориентация, а не различната вяра, ще накарат по-късно генуезките и венецианските евреи в Пера да не живеят в района на сънародниците си евреи, а в тези, дадени съответно на Генуа и Венеция.

Романоите в Средновековна България

Съдбата на романоите в българските земи, наследили бивши византийски територии, в много отношения повтаря тази на събратята им в другите европейски части на Империята¹⁶. Раз-

15. *Караитското (караити букв. означава „четящи“) движение започва към IX в. сред евреите под ислямска власт (в Русия е наричано караимско). Основен момент в тяхното учение е концентриране върху тълкуването на Тората (често буквално) и паралелно отхвърляне на цялата по-късна устна традиция (Талмуда).*

16. *Обзор на темата за еврейските общности в България през Средновековието вж. „Място и роля на еврейската общност в българските земи (VII – XIV в.)“ от П. Неделева. Юридическо списание на НБУ 1 (2013), 29-50.*

17. *Много по-ранно датирание на синагогата в Пловдив вж. в Шивачев, Ст., „Евреите в Пловдив“, La Estreya, 9 (2013), с. 57.*

18. *Изглежда тази сердикийска еврейска общност, също като ескуската, е говорела и писала поне до VI в. на латински. Въпросният паметник, свързан с Казатеко и роднините му, е на латински език.*

ликата е, че романоите са били по-далеч от йерусалимската община, много по-близо както до ашкеназките общности, а така също и до Хазарския хаганат, приел юдаизма в караитския му вариант. С други думи, в българските земи взаимните влияния между различните еврейски общности са били дори по-директни и многостранни от тези в романоите територии.

Както беше споменато, за доказано най-ранна еврейска общност в българските земи се счита тази в Ескус (II в.), която е била последвана от създаване на подобни общности в районите на Пловдив¹⁷, Стоби, Костур (Кастория), Охрид (Лихнида) и

т.н. Що се отнася до идентифицирането на някои археологически находки в Плиска като еврейски и отнесени към VII в. пр.н.е., подобно датирание, макар да звучи шокиращо, не е изключено. То е толкова по-вероятно като се има предвид коментиранията вече балканска традиция създаването на намиращия се относително близо Византион да се свързва с името на еврейския цар Манасий.

От запазените епиграфски данни в Сердика още от II-III в. също е имало еврейска общност, която към началото на V в. е разполагала със свое гробище на земя, специално преотстъпена от местните власти на сънародника им Казатеко¹⁸. Специалистите доказват наличието на тези много ранни балкански еврейски общности като изследват храмовете на – нека го наречем „романоитеския“ Яхве (понеже носи елинско име и култът му е елинизирани) – Теос Хюписистиос, т.е.

Царица Сара-Теодора и семейството ѝ. Четиревангелие на цар Йоан Александър, XIV в. (днес в Лондон).

Върховния Бог. Най-ранният подобен храм се свързва с еврейската общност в Делфи (III-II в. пр. н.е.), а към II-III в. храмовете на Върховния Бог присъстват в редица градове като Сердика, издигнат до северната стена, или Византион, на който са кръстени знаменитите Константинополски Зевкипови бани.

Романоите са били по-силно изразени в западните части на Балканите, в крайдунавските области и по Егейското край-

19. *Подобен формален критерий за „еврейска принадлежност“ е и обрязването, приписвано от средновековните византийски автори на някои тракийски племена като одомантите. Както е известно, обрязването е било широко разпространена практика от дълбока древност и Херодот например го свързва не с евреите, а с египтяните.*

20. *Товия бен Елиезер написва в края на IX в. Lekach Tov – труд, в който авторът прецизно коментира съдържанието на думите, в частност на употребата им в Свещените книги. Арамеите думи ги заменя с думи на иврит, подрежда мидрашите, оформяйки ги спрямо високите стилистични изисквания и често оспорва (без да цитира конкретни имена) някои караитски богословски авторитети.*

21. *Знаменит учен и талмудист от XIV в.*

брежие. Факт е, че в края на X в. цяла една българска царска династия – Самуиловата – ще бъде определена от Бениамин от Тудела като „еврейска“. Вярно е, че това заключение на еврейския автор се базира на „еврейските имена на българските предводители“ (Аарон, Давид, Мойсей и Самуил). Този аргумент не е особено убедителен, предвид например имената на синовете и гъщерите на царете Борис-Михаил и Симеон (самоопределял се като нов Мойсей), които в по-голямата им част са били също „еврейски“¹⁹. Т. нар. „еврейски имена“ не само в България, а и в целия християнски свят (макар на Запад феноменът да се развива по-късно), са били схващани не като еврейски, а като старозаветни, свещени и царски, осигуряващи особена Божествена закрила от носещите ги. Друг е въпросът, че Самуиловият род не само е носел еврейски имена, а е бил подозиран и в покровителстване на богомилската църква. Повечето неорто-

доксални учения, в т.ч. римокатолицизмът, са минавали под общия знаменател на „жидовстващи ереси“. Също така едва ли е случайно тъкмо от ядрото на Самуиловата държава – Охрид – през X-XIV в., че ще излязат някои от най-знаменитите романоите интелектуалци като Товия бен Елиезер²⁰ и Иуда Леон бен Мозес Москони²¹. В тази връзка не е излишно да се припомни и друго: макар св. Константин-Кирил Философ обикновено да се споменава с антиюдейската си полемика в Хазария (860 г.), всъщност създадената от Кирил и Методий глаголица е била частично основана на

еврейската писменост, тъй като в качеството ѝ на една от древните, свещени писмености, на които е изглеждало най-подходящо да се слави Бог. Самият Константин-Кирил, според житието му, е превел еврейска граматика в осем части и е познавал детайлно рабинските, караитските и самарянските еврейски писания.

Вече в столицата на Второто българско царство има обособен еврейски квартал. Макар мястото на този търновски квартал да

е спорно (локализира се на южния склон на хълма Трапезица, северозападно от него или в околностите на църквата „Св. Димитър“, където е имало еврейско гробище), той свидетелства както за мащаба на локалната еврейска, предимно романийска общност, така и за значимостта ѝ в демографския и икономически облик на града. През същата епоха Търново става сцена на едно уникално събитие – българският цар Йоан Александър (1331-1371) избира за своя царица чудно красивата местна еврейка Сара. Сара (наречена Хебраида от Мавро Орбини) е покръстена. Тя приема името Теодора и остава в историята като майка на последния търновски цар – Йоан Шишман и баба на един от най-забележителните Константинополски патриарси – Йосиф II (Шишман).

Както отбелязват най-добрите съвременни изследователи на романийотите – Никълъс де Лонг²² и Дейвид Якоби – науката все още е в голям дълг към бозатата романийска цивилизация²³. Това се дължи от една страна на едно априорно нежелание да се изследва еврейската проблематика в контекста на византийската цивилизация. От друга страна, то е плод на надценяването на ар-

22. De Lange, N. R. M. *Research on Byzantine Jewry: The State of the Question*. In: *Jewish Studies at the Central European University IV, 2003–2005*, eds. A. Kovács, M. L. Miller. Budapest, 2006, 41–52. За други фундаментални изследвания на Де Лонг вж. библиографията.

23. „Изплащането“ на този дълг започва точно преди сто години с въвеждането на темата за византийските евреи от Самуил Краус през 1914 г. В края на 30-те, през 70-те и 80-те години на ХХ в. излизат няколко обобщаващи труда, увенчани с наскок с няколко забележителни колективни изследвания, издадени на френски и английски език (вж. библиографията).

хеологическите данни, които – ще подчертая още веднъж – при изучаване на романийската култура не са особено надеждни поради силното ѝ и определено двупосочно смесване на всички равнища първо с гръко-римската, а после и с византийската култура. Романийската култура обаче е запазила жизнеността си над двадесет века и далеч не се изчерпва с гръкоезичните общности от типа на Янинската (романийската синагога в Константинопол е

закрита още през 1660 г., но тази в Агрианополи – чак през 1905 г.). И вникването в механизмите на нейното развитие би хвърлило светлина най-малкото върху възможното, постигнато разграничаване между църковната реторика и всекидневното човешко общуване, между официалната пропаганда и държавните нужди, между практиката за обособяване чрез различност и теорията за различност в единството. ■

Библиография:

1. Jacoby, D. *Les Juifs de Byzance: une communauté marginalisée*. In: *Oiperithoria koisto Byzantio*, ed. Ch. Maltezos, Athens, 1993, 103–115. 2. Jacoby, D. „Les quartiers juifs de Constantinople à l'époque byzantine“. – *Byzantion* 37 (1967), 167–227. 3. Jacoby, D. *Les Juifs: protections, divisions, ségrégation*. In : *Constantinople, 1054–1261: tete de la chrétienté, proie des Latins, capitale grecque*. ed. A. Ducellierand M. Balard, Paris, 1966, 171–183; 4. Jacoby, D. „The Jewish Community of Constantinople from the Komnenan to the Palaiologan Period“. – *Византийский временник*, т. 55, 31–40. 5. Jacoby, D. *The Jews of Constantinople and their Demographic Hinterland*. In: C. Mango, G. Dagron, eds. *Constantinople and its Hinterland: papers from the*

Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993. Aldershot, 1995, 221–232. 6. De Lange, N. R. M. „Etudier et prier à Byzance“. – *Revue des Etudes Juives* 158 (1999), 51–59. 7. De Lange, N. R. M. *Jews and Christians in the Byzantine Empire: Problems and Prospects*. In: *Christianity and Judaism*, ed. D. Wood, Oxford, 1992, 15–32. 8. De Lange, N. R. M. *Can we speak of Jewish Orthodoxy in Byzantium?* In: *Byzantine Orthodoxies. Papers from the Thirty-sixth Spring symposium of Byzantine Studies, University of Durham, 23–25 March 2002*, eds. A. Louth & A. Casiday, Aldershot, 2006, 167–78. 9. De Lange, N. R. M. „Hebraism and Hellenism: the Case of Byzantine Jewry“. – *Poetics Today* 19/1 (1998), 129–145. 10. De Lange, N. R. M. „Hebrews, Greeks or Romans? Jewish Culture and Identity in Byzantium,“ In: *Strangers to Themselves: the Byzantine Outsider*, ed. D. Smythe, Aldershotand Burlington, 2000, 105–118. 11. De Lange, N. R. M. *The Greek Bible Translations of the Byzantine Jews*. In: *The Old Testament in Byzantium*. Eds. P. Magdalino, R. Nelson. *Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2010*, 39–54. 12. Linder, A. (Edited and trans) *The Jews in Roman Imperial Legislation*. Detroit, Michigan: Wayne State University Press, 1987. 13. Bartlett, J.R. (ed.), *Jews in the Hellenistic and Roman Cities*. London and New York: Routledge, 2002. 14. Starr, J. *The Jews in the Byzantine empire*. Athens, 1939. 15. Weinberger, L. „A Note on Jewish Scholars and Scholarship in Byzantium“. – *Journal of the American Oriental Society* 91 (1971), 142–4. 16. Sharf, A. *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade*. New York: Schocken Books, Inc., 1971. 17. Isaac, B., Oppenheimer, B. (Eds.) *Studies on the Jewish diaspora in the Hellenistic and Roman periods*. Tel-Aviv University, 1996. 18. Sharf, A. *Jews and other minorities in Byzantium*. Bar Ilan University Press, 1995. 19. Bowman, St. *The Jews of Byzantium 1204–1453*. Tuscaloosa, Alabama: University of Alabama Press, 1985. 20. Revel-Neher, E., Dubois, M., Maizel, D. *The Image of the Jew in Byzantine Art*. Pergamon Press, 1992.

Прегстои излизането на монументалния сборник *The Jewish-Greek Tradition in Antiquity and the Byzantine Empire*. Eds. J. K. Aitken, J. N. C. Paget (Cambridge, October 31, 2014)

Romaniotes in the Byzantine World

Text: **Dr Veselina Vachkova**

If the Byzantines thought of themselves as heirs of Christian Rome, Romaniotes were its non-Christian component. In the Byzantine state Jews were called Jews or Israelites - names associated with their religion and origin. In tune with this logic medieval Bulgarians used the Slavic word for Jews - Jid. Romaniotes, being Jews by birth and Israelites by religion, spoke a language close to Koine Greek and were organically connected with the culture of the Greco-Roman world, and later of Byzantine. The first known Romaniote community speaking Greek, but with typical Jewish religious traditions was that of Egyptian Alexandria in the third century before the Common Era. They created some of the most remarkable monuments of early Jewish religious architecture and culture, like the synagogue in Sardis. The world of the early Romaniotes co-existed with the early Jewish diaspora which began with the Babylonian exile and by the 3rd-4th centuries Jews lived in all cities of the Roman Empire. Jews had equal rights with the other citizens and were recognized by Roman law since 212 of the Common Era. This meant freedom of religion and full privileges for the clergy. The Romaniotes who lived on Bulgarian territory which had belonged to Byzantine before that had the same fate as their brethren in other European parts of the Empire. The difference was that the Romaniote communities were remote from Jerusalem and closer to the Ashkenazis and the Khazar Khanate which had been converted to Judaism. Romaniote culture retained its vitality for more than twenty centuries and is not limited to Greek-speaking communities such as the one in Janina. Understanding the mechanisms of its development would cast light on the possible distinction between church rhetoric and everyday human interaction, between official propaganda and state needs. ■